

Schandelijk maar schoon. Conrad Busken Huet in *Het land van Rembrand* over de Nederlanders en de kruistocht naar Damietta in 1217

Jaap van Moolenbroek

In een boek dat zich aandient als een studie over de Nederlandse beschaving van de zeventiende eeuw verwacht men niet direct een verhandeling over de middeleeuwse kruistochten naar het Heilige Land. Toch opent *Het land van Rembrand*, het *magnum opus* van de Nederlandse literator Conrad Busken Huet (1826-1886), met een lang hoofdstuk over de Nederlanders en de kruistochtbeweging in de dertiende eeuw.¹ Zijn uitgangspunt was de expeditie naar Damiate of Damietta waarop de Nederlanders zich volgens aloude vaderlandse voorstelling roemrijk hadden onderscheiden. Deze kruistocht, door paus Innocentius III in 1213 geproclameerd en nu de Vijfde genoemd, ging in 1217 van start en leidde via Palestina naar Egypte, waar Damietta aan de Nijl na een belegering van anderhalf jaar werd veroverd in november 1219 en alweer verloren ging in september 1221. Met de deelname van de Nederlanders aan deze Europees-internationale onderneming liet de auteur zijn geschiedenis van de Nederlandse beschaving aanvangen.

Huet, die in 1862 ontslag had genomen als predikant van de Waalse gemeente in Haarlem, was in zijn verdere loopbaan als journalist, literair criticus en cultuurhistoricus tot zijn dood toe agnost.² Men verwacht van hem dus niet veel sympathie voor de rooms-christelijke kruistochten. In het voorwerk van zijn boek meldt Huet bovendien dat hem bij het ontwerp hiervan geen geschrift levendiger voor de geest had gestaan dan Voltaires

¹ C. Busken Huet, *Het land van Rembrand. Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw* I-II, [dl. II in twee banden] (Haarlem 1882-1884). Ik verwijs naar deze eerste druk, I, 11-105, gemakkelijk te raadplegen in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, http://www.dbnl.org/tekst/busk001land02_01/. In de tweede herziene druk (Haarlem 1886) is dit hoofdstuk nauwelijks gewijzigd (een zin in I, 74 geschrapt, een aantal woorden en noten herzien). De laatste, licht gemoderniseerde uitgave (Amsterdam 1987) heeft een informatieve 'Inleiding' van O. Praamstra, 7-31. Huet schrijft Rembrand, zonder slot-t, en doelt met Noord-Nederland steeds op Nederland.

² Zie over hem het mooie boek van O. Praamstra, *Busken Huet. Een biografie* (Amsterdam 2007) Agnost tot zijn dood: 817.

Essai sur les mœurs et l'esprit des nations (1756).³ In dit volgens Huet onsterfelijke geschrift had Voltaire van de middeleeuwse kruistochten geen spaan heel gelaten. De intrigerende vraag rijst hoe Huet, gewezen protestants theoloog en bewonderaar van Voltaire, de tocht naar Damietta en de andere kruistochten een plaats geeft in de beschavingsgeschiedenis van Nederland en Europa. Het antwoord is des te interessanter omdat Huet de kruistochten zowel verguist als verheerlijkt.

Afb. 1: Conrad Busken Huet.
Gravure door P.J. Arendzen uit
1890 naar een foto van Huet uit
1868.

Een Nederlandse cultuurgeschiedenis in Europees perspectief

Als inleiding tot zijn studie over de zeventiende eeuw besloot Huet 'een klein getal belangwekkende toestanden en merkwaardige personen uit de 13de, 14de,

³ In de opdracht aan de Leidse oud-hoogleraar theologie J.H. Scholten; *Het land van Rembrand* I, vii.

15de en 16de eeuw te schilderen. Hetgeen volgen moet mag niet in de lucht schijnen te zweven', schrijft hij in de openingsaline.⁴ Hij nam deze inleiding heel serieus: zij beslaat het gehele eerste deel van het tweedelige werk, in pagina's bijna vijfenveertig procent van het totaal.

Het was niet zijn doel om met een schildering van vroegere duistere tijden de grote Nederlandse cultuur van 1572 tot 1713 des te stralender te doen uitkomen. Een andere vergelijking was zijn leidraad in dit boek, namelijk die van de Nederlandse cultuur met de Europese. De nationale zelfingenomenheid van zijn tijdgenoten deelde hij niet. Welwillend maar afstandelijk bekeek hij de Nederlandse cultuurgeschiedenis vanuit de vraag naar haar bijdrage aan de Europese, die voor hem de maatstaf was. Die bijdrage ontbrak volgens hem vrijwel in de 'midden-eeuwen' en zestiende eeuw, eveneens in de achttiende en zijn eigen negentiende eeuw, en was alleen in de zeventiende eeuw belangrijk. Maar al droeg de Nederlandse cultuur in de middeleeuwen weinig bij aan de Europese, toch behandelde hij deze cultuur vanaf 1200 als deel van de nationaal-Nederlandse. Voor deze toen niet vanzelfsprekende integratie van het middeleeuwse verleden, hoe aanvechtbaar ook afgegrensd en inhoud gegeven, verdient hij in de annalen van de Nederlandse cultuurgeschiedenis met ere te worden vermeld.⁵

Aanvechtbaar is al de aanname dat er vóór de late zestiende eeuw een Nederlands volk of Nederlandse natie bestond, met eigen karakteristieken bij vergelijking met andere Europese volken. Voor Huet begint de geschiedenis van de Nederlanders in de Romeinse tijd, en hij onderschrijft van harte het 'natuurgetrouw beeld' van hun deugdzame maar ook nogal zelfzuchtige huiselijkheid dat Erasmus, met vereenzelviging van Batavieren en Nederlanders, omstreeks 1520-1525 had gegeven. Pas in de zeventiende eeuw schoten de Nederlanders onverwachts (en tijdelijk) uit hun slof, aldus Huet.⁶ Van de begrippen Nederland, Nederlanders, volk, natie, vaderland legt hij geen rekenschap af, evenmin trouwens van de centrale notie beschaving en haar relatie tot religie.

⁴ Huet, *Het land van Rembrand* I, 1.

⁵ Voor hem was het middeleeuws verleden van Nederland niet slechts voorgeschiedenis; zo P. Raedts, *De ontdekking van de Middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam 2011) 276.

⁶ Huet, *Het land van Rembrand* I, 6-8. Hij geloofde dat hun volksaard, 'ook wat aanleg of natuurlijke gaven betreft, in alle eeuwen nagenoeg dezelfde geweest is' (1883); bij Praamstra, *Busken Huet*, 773.

Hoewel er dus al Nederlanders bestonden in de Romeinse tijd, de geschiedenis van het Nederlandse volk lijkt Huet pas aan te vangen in de dertiende eeuw: toen hadden we ‘onze vlegeljaren achter den rug’. Weliswaar ontbraken een nationale architectuur, een nationaal recht, een nationale wetenschap of instellingen welke van die der ons omringende volken verschilden, maar toch:

Omstreeks het jaar 1200 bezitten we eene taal, eene vloot, eene dynastie, eene geestelijkheid, een adel, de beginselen van een burgerstand; nemen zelfstandig deel aan eene europesche expeditie [namelijk de kruistocht naar Damietta], en doen om zoo te zeggen onze intrede in de wereld.⁷

De Nederlandse beschaving was dus naar zijn mening omstreeks 1200 voldoende gevormd om althans passief in de Europese te gaan participeren. Met de dynastie die ‘we’ omstreeks 1200 bezitten, doelt Huet op de graven van Holland, van wie Willem I in 1217 aan de tocht naar Damietta deelnam. Het nationale perspectief is dus meteen stevig op Holland georiënteerd.

Zijn schildering van vier eeuwen Nederlandse beschaving hangt Huet op aan hoofdpersonen die hij voor elk ervan betekenisvol acht, bij voorkeur met een Europese relevantie. Voor de dertiende eeuw kiest hij Olivier van Keulen, over wie hierna meer, voor de veertiende graaf Jan van Blois, grootgrondbezitter in Holland en Zeeland en voor Huet bruikbaar om de feodale samenleving te tekenen, en voor de vijftiende de ‘mysticus’ Thomas a Kempis. Voor de zestiende eeuw stelt hij twee figuren centraal, Erasmus voor de geestescultuur en Lucas van Leyden voor de beeldende kunsten. In het slothoofdstuk van dit eerste deel biedt hij een ‘Overzicht der letteren’ waarin hij de Middelnederlandse letterkunde bij gebrek aan oorspronkelijkheid als ‘ontbloot van europeesch belang’ vanaf haar geboorte bestempelt.⁸

Met deze notities moet ik hier volstaan. Ze zijn al voldoende om duidelijk te maken dat Huet geen samenhangend verhaal van vier eeuwen Nederlandse cultuurgeschiedenis biedt. Zoals gezien wilde hij in dit eerste deel een aantal belangwekkende toestanden en opmerkelijke personen schilderen, en dat is ook precies wat hij doet, met verve, eruditie en scherpzinnigheid. Bonte taferelen, treffende details, originele typeringen, rake observaties en ook heel wat misslagen worden moeiteloos aaneengeregen, in

⁷ Huet, *Het land van Rembrand* I, 9.

⁸ *Ibidem*, 570.

een levendige en stijlvolle verteltrant die de lezer geboeid bij de lang niet altijd eenvoudige les houdt. Huets gebrek aan eerbied voor vaderlandse grootheid, mede vanwege zijn Europese gezichtspunt, werkt nog altijd verfrissend, ook als men het met zijn inzichten geheel oneens is. We gaan bezien hoe deze kritische en eigenwijze auteur zijn kruisvarende Nederlanders in Europees perspectief presenteert.

Olivier van Keulen en de ‘Friezen’

Niet onbegrijpelijk nam Huet zijn uitgangspunt ‘in het hart der kruistochten’ met de tocht naar Damietta. Deze expeditie, die gold als vaderlands exemplaar van heldenmoed en devotie, was tevens onderdeel van een grote Europese beweging waaraan Nederland eindelijk serieus mee ging doen. Bovendien las Huet bij de gezaghebbende maritiem historicus J.C. de Jonge dat deze tocht de oudst bekende Nederlandse zeevaart was, en dus aan het begin stond van de bedrijvigheid die Nederland groot zou maken.⁹ Zo had Huet voor zijn eerste hoofdstuk een geschikt hoofdthema gevonden, dat hij voor de gehele dertiende eeuw geldig achtte. Maar welke Nederlandse figuur kon als hoofdpersoon dienen? De eerste die in aanmerking kwam, was ongetwijfeld graaf Willem I van Holland. Deze vergezelde in 1189 als jonker zijn vader Floris III op de Derde Kruistocht, was ruim een kwart eeuw later als graaf opperbevelhebber van de internationale Noordzeevloot die in 1217 op weg ging naar Akko in het Heilige Land, en verwierf zich ‘op dezen kruistocht een’ wereldberoemde naam’, tenminste volgens de Utrechtse hoogleraar W.G. Brill in een toen recent gepubliceerde studie die Huet kende.¹⁰ Maar Huet had een uitermate geringe dunk van de middeleeuwse Nederlandse vorsten en prelaten, die hij allemaal als ‘kleine geesten’ beschouwde, Willem I niet uitgezonderd.¹¹ Bovendien wilde hij de staatkunde pas in zijn tweede hoofdstuk behandelen. Een andere prominente vaderlandse gestalte viel voor

⁹ Huet, *Het land van Rembrandt* I, 9; ibidem II [band 1] 222. ‘Als eerste zeetogt, verdient deze onderneming alleziens opmerking’, aldus J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen* I (Haarlem 1858) 8, waarnaar Huet verwijst.

¹⁰ W.G. Brill, ‘Willem I van Holland’ in: Idem, *Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden* III, tweede stuk (Leiden 1880) 1-101: 96. Huet verwijst naar deze verhandeling in *Het land van Rembrandt* I, 35, noot 1.

¹¹ Huet, *Het land van Rembrandt* I, 174-181; over Willem I: ‘Olivier van Keulen was in elk geval een gewigtiger persoon dan hij’; 178.

het kruistochtthema niet gemakkelijk te bedenken, en zo kwam Huet terecht bij magister Olivier van Keulen. Deze predikte vanaf begin 1214 met groot succes de kruistocht in onze streken, nam zelf deel aan de expeditie die naar Damietta voerde, en schreef daar als ooggetuige zijn befaamde *Historia Damiatina*, waarvan sommige bijzonderheden geheel terecht zijn overgegaan in onze schoolboeken, aldus Huet.

Nu was Olivier een geboren Westfaler en scholaster van het Keulse domkapittel, dus hoofd van de aan dit kapittel verbonden hogeschool. In onze dagen zouden we zo iemand geen Nederlander noemen, zo Huet zelf in zijn introductie van Olivier, maar toen bestonden zulke scherpe onderscheidingen naar zijn mening nog niet. Het gebied van het aartsbisdom Keulen en de bisdommen Paderborn, Munster en Utrecht vormde namelijk etnografisch één geheel, waarin tot in de zestiende eeuw dezelfde taal werd gesproken en geschreven. Dus mocht Olivier best als Nederlander worden beschouwd. En waarom dan ook niet zijn *Historia Damiatina* tot de gemengde oudere Nederlandse letterkunde gerekend, afdeling Latijn? Het werk opende op waardige wijze de verzameling Nederlandse scheeps- en reisjournalen van de zestiende en zeventiende eeuw.¹²

Zo was Huet uit de brand, maar met een kunstgreep. De Keulse professor Olivier was in de Lage Landen een vreemdeling. Misschien was zijn prediking in de volkstaal nog verstaanbaar in Twente en Salland, maar zeker niet in Friesland waar hij zijn grootste successen boekte. Zijn Latijnse kruistochtkroniek is scheeps- noch reisjournaal. Toch figureert hij in het vervolg als ‘onze landgenoot’ en als ‘midden-nederlandsch auteur’. Dat vormt een eigenaardige ouverture tot dit *Land van Rembrand*.

Nog in een ander opzicht klinken vanaf de eerste maten onzuivere tonen. Magister Olivier geeft in zijn boek hoog op van de Friezen: zij gaven massaal gehoor aan de kruistochtoproep en onderscheidden zich roemrijk in de strijd bij Damietta. Huet verzekert zijn lezers dadelijk dat men toentertijd onder Friesland alle gewesten verstond die kerkelijk tot het diocees Utrecht behoorden, dat wil zeggen Holland, Zeeland, het Sticht en Friesland zelf. Waar Olivier Friezen en Friesland schreef, mocht men dus naar believen Nederlanders en Nederland (alleen boven de grote rivieren) lezen. Wat echter omstreeks 1100 nog mogelijk was, was dat een eeuw later niet meer. Friezen waren voor Olivier en zijn tijdgenoten alleen de bewoners van de langgerekte kuststreek *Frisia* in noordelijk Nederland en Duitsland tot aan de Weser. Deze vergissing van Huet, in navolging van geraadpleegde geleerde schrijvers, doet

¹² Huet, *Het land van Rembrand* I, 10-12.

flink afbreuk aan zijn beeld van de kruisprediking en de kruistocht van 1217, zoals zal blijken.¹³

Overigens geeft hij hiervan in de volgende subhoofdstukken (er zijn er in totaal vijftien) geen doorlopend relaas. Naast een aantal bondig geschetste kerntaferelen van de kruisprediking en de kruistocht biedt hij allerlei verdere gegevens en vertellingen die hem nuttig en boeiend lijken. Dit breed uitwaaiend verhaal is toch niet zo structuurloos als het lijkt, maar valt bij nader toezien in drie hoofdgedeelten uiteen, elk met een eigen thematiek.¹⁴ In drie corresponderende kapitels zal ik het meanderend betoog op hoofdlijnen volgen met toespitsing op de ‘Nederlanders’, en hier en daar van notities voorzien.

Van Dokkum met omwegen naar Damietta

In het eerste hoofdgedeelte lardeert Huet schetsen van de kruisprediking en kruistocht van 1217 met uitweidingen die beogen toenmalige religieuze voorstellingen en mentaliteiten te verhelderen.

Hij start met de kruisprediking van magister Olivier te Dokkum op Bonifatiusdag (5 juni) 1214, om meteen over te springen naar de missionering door de Angelsaks Bonifatius en zijn gezellen vijf eeuwen eerder. Na aanvankelijke tegenzin bogen de Nederlanders, geboren conservatieven, het hoofd ‘voor het bad der wedergeboorte’ dankzij deze Angelsaksen, over wier curieuze kloostercultuur Huet nog wat uitweidt.¹⁵

Dan keert hij terug naar Olivier, nu als brug naar kroniekschrijver en abt Emo van Bloemhof, eens Oliviers gastheer. Huet ziet een treffende overeenstemming van diens kroniek met de geschriften van Bonifatius en zijn tijdgenoten. Maar in Emo’s ondernemingen ontbreekt het grootse van de

¹³ Over *Frisonen* en *Frisia* bij Olivier: Jaap van Moolenbroek, ‘De ketting van Damietta, een Haarlems zaagschip en Willem I van Holland. Over de wording en standaardisering van een kruistochtmyste’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 14 (2011) 113-149: 130-131. In voorbereiding is een boek over de Nederlanders en de kruistocht naar Damietta in historie en verbeelding.

¹⁴ Eerste gedeelte: subhoofdstukken 3-7, tweede: 8-12, derde: 13-15. Ze zijn uitsluitend Romeins genummerd. Hun titels: zie de inhoudsopgave, I, 698. In de DBNL-editie zijn die tussen teksthaken aan de Romeinse cijfers toegevoegd.

¹⁵ ‘bad der wedergeboorte’ en ‘geboren konservatieven’: Huet, *Het land van Rembrand* I, 17-18.

Angelsaksen. Alles ziet er meer huisbakken uit, al smeult onder de as van de abtelijke haard dezelfde geloofsiyver.¹⁶

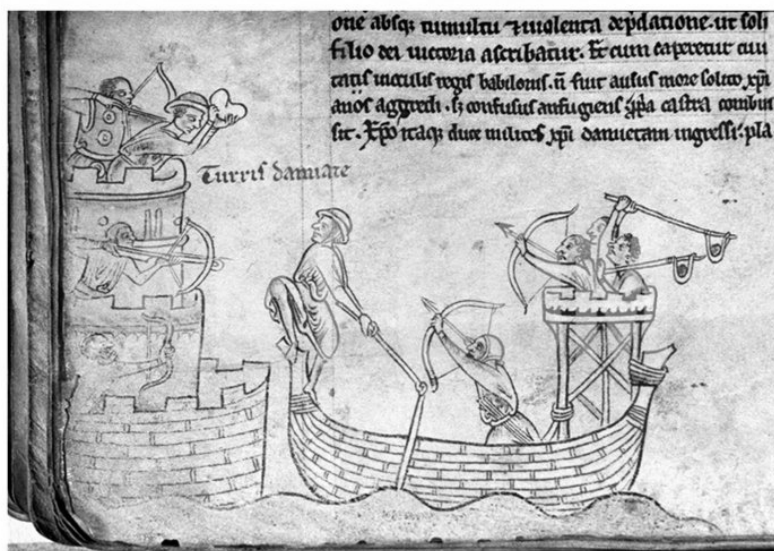
Huet meldt ook alvast dat Emo een waardevol anoniem verslag over de zeetocht naar Akko in zijn kroniek opnam, maar vervolgt met een kritische visie op opperbevelhebber Willem I: deze ging niet uit idealisme op kruistocht maar werd daartoe door de omstandigheden gedwongen. De paus, die in het toenmalige Nederlandse volksgeloof als de enige ware God op aarde werd vereerd, aldus Huet weinig gelukkig, dreigde namelijk Willem in de kerkelijke ban te doen, en zijn land onder interdict te stellen. Dat laatste zou opschorting van het gehele kerkelijk leven betekenen en het volk tegen hem opzetten. Zo werd Willem, die als jongeling ontgoocheld van zijn kruistocht was teruggekeerd, niettemin door de openbare mening gedwongen 'zijne tweede atjehsche expeditie' te aanvaarden. Huet fabuleert over Willems ontgoocheling na zijn eerste tocht, maar legt terecht verband tussen Willems tweede kruistocht en zijn excommunicatie, die overigens niet slechts dreigde maar al een feit was. Hier was hij dicht bij de waarheid dan de hoogleraar Brill, die dit verband niet had gelegd.¹⁷

Aansluitend vertelt Huet een verhaal, geput uit de abtenlevens van Mariëngaarde, over een onwillige jonge Fries uit Westerbeintum die na een mirakel alsnog naar Damietta toog. Hij toont overigens weinig waardering voor de wonderverhalen in dit geschrift en in de kronieken van Olivier en Emo: 'Sommige zijn zoo kinderachtig dat mijne lezers wanen zouden in een bataksch tooverboek te bladeren'.¹⁸ Tijdens Oliviers prediking werden tot driemaal toe luchtverschijnselen waargenomen die als kruisverschijningen werden beschouwd, een bewijs ervan hoe alle verschijnselen en gebeurtenissen gezien werden in het licht van één christelijk *idée fixe*, met afwezigheid van alle historische kritiek en natuurkennis. Maar hoe bijgelovig en aanmatigend de toenmalige geestelijken ook waren, ze vergoedden dat weer door hun onbetwistbare zedelijke meerderheid en vaak kordaat optreden. 'Menschentemmers verdienen zij te heeten, wanneer men op de

¹⁶ Huet, *Het land van Rembrand I*, 25-26. Over Emo, de kroniek en de stichting van Bloemhof zie Antheun Janse in deze editie van *Leidschrift*.

¹⁷ Ibidem, 30-35. Ontgoocheling: naar Brill, 'Willem I van Holland', 5 die slechts over 'de Vorsten' speculeert. Ban en kruistocht: Ibidem, 94. Over dit verband zie A. Janse, 'Graaf Willem I van Holland (1203-1222): ridderschap en politiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 116.2 (2001) 141-161: 156-160.

¹⁸ Huet, *Het land van Rembrand I*, 35-36. Huet woonde van 1868 tot 1876 in het toenmalige Nederlands-Indië.

Afb. 2: De verovering van de eilandtoren getekend door de Engelse benedictijn Matthew Paris in zijn *Chronica Maiora* (1240-1250). Met een dorsvlegel belaagt een jonge Fries de verdedigers. Vanaf het verhoogde scheepsplatform worden pijlen afgeschoten en met katapulten stenen gelanceerd. Corpus Christi College, Cambridge, ms. 16, fol. 55v.

half wilde dieren onder hunne gemeenteleden let'.¹⁹ Ter illustratie laat Huet een aantal beeldende verhalen uit de kroniek van Emo en de abtenlevens van Mariëngaarde volgen.

Dan zijn we plots bij het beleg van Damietta beland. De Nederlanders waren daar als de beste dijk- en polderwerkers aan de kusten van de Noord- en Oostzee uitstekend bruikbaar, en magister Olivier beleefde veel genoeg aan hen. Nog het meest waardeerde Olivier het geduld waarmee Nederlanders en Duitsers een door hemzelf ontworpen varende belegeringsmachine bouwden en naar een schier onneembare eilandtoren in de Nijl wisten te boegseren die na hevige strijd veroverd werd, waarbij zich een Nederlandse boerenknaap met een geprepareerde dorsvlegel onderscheidde. Aan het slot van zijn werk memoreert Olivier hoe bekaaid zijn loffelijke, gewillige, dappere

¹⁹ Huet, *Het land van Rembrand* I, 38.

Nederlandse landgenoten er bij de verdeling van torens en huizen na de inname van de stad waren afgekomen; dank hadden ze alleen van God te verwachten. Huet parafraseert in deze passages slechts Oliviers woorden, maar met merkbare sympathie. Met deze het nationale zelfgevoel strelende episode eindigt het eerste hoofdgedeelte.²⁰ Overigens werd volgens Olivier zelf het belegeringsvaartuig bekostigd en gebouwd door de ‘Duitsers en Friezen’, was de Nederlandse dorsvlegelvechter een Fries, en waren het de Friezen die er na de inname van de stad zo bekaaid vanaf waren gekomen.²¹

Dieven, moordenaars en barbaren

In het tweede hoofdgedeelte stelt Huet het oorlogvoeren van de middeleeuwse kruisvaarders aan de orde. Daarvoor beziet hij niet alleen orthodox-katholieke berichten maar ook Provençaalse, Byzantijnse en Arabische, die hij las in het Frans, Grieks en Latijn. Dat alles levert een inktzwart beeld op.

Aangrijpend is meteen het lange eerste verhaal waarin de Andalusische geschiedschrijver Ibn Hayyān de verovering van Barbastro (in noordwest Spanje) in 1064 door protokruisvaarders beschrijft. Ondanks hun beloften vermoordden ze de soldaten en veel mannen, verkrachtten de vrouwen, en maakten hun kinderen tot slaven en slavinnen, waarna ze zich ongeremd aan de weelden van het islamitische leven overgaven.²² In aansluiting houdt Huet zijn lezers dadelijk voor dat de Nederlandse kruisvaarders van 1217-1218 niet anders te werk zijn gegaan. Als zij, dieven en moordenaars in dezelfde mate, overigens meer ingetogenheid in acht namen, lag dat alleen aan het ontbreken van de gelegenheid, aldus Huet.

Het volgende langere verhaal betreft een beruchte episode in de kruistocht tegen de Zuid-Franse Albigenzen waartoe paus Innocentius III in 1208 had opgeroepen, namelijk de inname en uitmoording van de stad

²⁰ Huet, *Het land van Rembrand I*, 47-50.

²¹ Olivier van Keulen, *Historia Damiatina*, cap. 12, 13, 82, in: H. Hoogeweg ed., *Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinalbischofs von S. Sabina, Oliverus* (Tübingen 1894) 181, 184, 278. Olivier rekent de tot het Duitse Rijk behorende bewoners van de Lage Landen minus de Friezen tot de *Tentonici*.

²² Huet, *Het land van Rembrand I*, 51-60. Vgl. J.F. O’Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain* (Philadelphia 2003) ‘Barbastro: A Crusade Before the Crusades’, 24-27.

Béziers (Languedoc) in 1209. ‘Sedert de dagen der Saracenen was zulk eene woeste slagting niet verordend of uitgevoerd’, citeert Huet uit de provençaalse rijkroniek van tijdgenoot Willem van Tudela, weliswaar katholiek maar met het lot der Albigenzen begaan.²³

Dan springt hij over naar ‘Nederlandsche berigten’, waarmee hij om te beginnen op Oliviers *Historia Damiatina* doelt. De inname van Damietta geschiedde vreedzaam, aldus Olivier, maar sinds het begin van de belegering waren toen al meer dan 30.000 mannen en vrouwen gestorven. Deze grote sterfte, waarschijnlijk door de pest, vindt Huet terug in de Arabische overlevering zoals opgetekend door de Egyptenaar al-Makrizi rond 1400, die slechts op één punt anders luidt: bij de inname werd wel degelijk een bloedbad aangericht. Over de juistheid van dat laatste betoont Huet zich – terecht – sceptisch.²⁴

Zijn tweede Nederlandse bericht is het al genoemde anonieme verslag van de zeetocht naar Palestina dat abt Emo in zijn kroniek inlaste. Dat geeft belangrijke informatie over ‘den waren aard der nederlandsche kruisvaarders van 1217’, te meer omdat de verslaggever tot ‘de zuiver nederlandsche afdeeling der vloot’ behoorde. Huet heeft hierbij het volgende voor ogen. Uit de mondingen van de Lauwers en de Maas waren eind mei 1217 ‘twee- à driehonderd betrekkelijke notedoppen’ met Nederlandse en Duitse kruisvaarders in zee gestoken. In Lissabon werd hun gevraagd een vijandelijk fort te helpen heroveren. Opperbevelhebber graaf Willem I was hiertoe bereid, maar de Nederlanders weigerden eenvoudigweg hun eigen graaf te gehoorzamen; op de onbeschaamdste wijs zegden ze hem de dienst op en voeren verder zuidwaarts. Tot deze ongezeglijke ‘watergeuzen in den dop’ behoorde ook de relatie van Emo.²⁵ Huet stapt hier opnieuw in de inmiddels bekende valkuil. Volgens de anonieme auteur waren het de *Frisonen* die verder voeren, en deze Friezen beschouwden Willem I van Holland in het geheel niet als hun graaf.²⁶ Naar dit relaas van de anonymus schildert Huet vervolgens hoe deze landgenoten eerst Hairin (nu Faro) en daarna Cádiz

²³ Huet, *Het land van Rembrand I*, 62-66.

²⁴ Ibidem, 66-69. Al-Makrizi kende hij uit de briljante editie van diens Arabische kroniek, met Latijnse vertaling en aantekeningen, van de Leidse hoogleraar in de Oosterse talen Hendrik Arent Hamaker (Amsterdam 1824).

²⁵ Ibidem, 69-71.

²⁶ De *Frisonen* in Lissabon: zie H.P.H. Jansen en A. Janse ed. en vert., *Kroniek van het klooster Bloembhof te Wittenwierum* (Hilversum 1991) 68. Over de vernieling van Hairin en Cádiz: 68-70, 72.

plunderden en in brand staken, en de als prachtig beschreven moskee van Cádiz volledig sloopten. Huet ziet hierin meer dan louter buitzucht. Deze kruisvarende christenen hadden half en half besef van hun culturele inferioriteit ten opzichte van de mohammedanen, maar waren nog te zeer 'bosjesmannen van het Noorden' om te kunnen eerbiedigen wat ze niet begrepen. Met des te meer vrome woede sloegen deze boeren de Moorse kunstwerken als duivelswerk kort en klein, aldus Huet fraai.²⁷

Als toegift keert hij terug tot twee al eerder geïntroduceerde Byzantijnse auteurs. Nicetas Choniates, die de inneming van Constantinopel door een leger van kruisvaarders in 1204 als ooggetuige beschreef, zag in hen slechts barbaren. Zestig jaar eerder oordeelde prinses Anna Comena in haar *Alexiade* al niet anders.

Huet laat het echter niet bij dit vernietigend beeld van het optreden van de westerse christelijke kruisvaarders, inclusief zijn Nederlanders. Het exposé neemt een verrassende wending.

Uit liefde voor Christus

Na in het voorafgaande dit tijdperk vooral van de wereldlijke kant te hebben getekend, aldus Huet, wil hij besluiten met 'een woord over de hooger en edeler drijfveren, door welke de kruisvaartpredikers, en de besten onder hunne geloovigen, in beweging zijn gebracht'.

Na de val van Akko in 1291 maande de oude Jacob van Maerlant in zijn strofen *Van den Lande van Oversee* de zijns inziens lakse gelovigen van zijn dagen tot een nieuwe kruistocht, op 'de toon waarop middelmatige dichters verloren idealen plegen te bezingen. Zij wijten de menschen hetgeen aan de omstandigheden ligt'.²⁸ De expedities ter verovering van het Heilige Land waren al vanaf het begin fantastisch, doelloos en machteloos. Uit de verte maken ze op ons de onaangename indruk van een godsdienstige epidemie, een besmettelijke soort van waanzin, een onverklaarbare volksverhuizing, een dolle drift, schrijft Huet hier Voltaire na,²⁹ al werd de rol van de politiek geleidelijk groter.

²⁷ Huet, *Het land van Rembrand I*, 72-75.

²⁸ Ibidem, 84 en 86 (de twee citaten).

²⁹ Ibidem, 87. Hij verwijst hierbij naar Voltaire, *Essai sur les mœurs* (1756), ch. 53-61, de bekende hoofdstukken over de kruistochten, eerder afzonderlijk verschenen als

Echter, vervolgt Huet nu in het geheel niet meer naar Voltaire, op de bodem van dit alles lag ‘de beste aandoening voor welke de volken van Europa in den loop der eeuwen vatbaar gebleken waren’. Na eeuwen van Europese zelfzucht en machtsstrijd ontwaakte opnieuw de liefde voor Christus. Het was de eer van de kruisvaarders te na dat de grond waar de kribbe en het kruis hadden gestaan van de God die uit liefde voor hen was gestorven, in de macht van dienaren van de duivel was. Ondankbaar mochten zij heten als zij niet een weinig wederliefde voor Hem zouden tonen. Geheel in deze kruisvaardersopvatting past de prediking van Bernard van Clairvaux († 1153) over de weerloze, schuldeloze Jezus, de God die mensen kwam verlossen, zo aangrijpend als vele eeuwen niet meer was gebeurd. ‘Wij eeren de kruisvaarders, gehoor te hebben gegeven aan zulk een beroep’, aldus Huet. Het meest verwonderlijke vindt hij nog dat deze schone droom niet telkens weer is gedroomd, en werd opgegeven.³⁰

Het thema ‘De liefde van Christus dringt ons!’, dat nagalmde bij Maerlant, inspireerde zeventig jaar eerder ook de correspondent van Emo en Olivier, die zich er steeds van bewust is een godsdienstoorlog te helpen voeren, aldus Huet terecht. Toen het door Olivier ontworpen belegeringsgevaarte door een zeilscheepje naar de eilandtoren in de Nijl werd gesleept en door de vijand in brand geschoten, wierpen alle op de oever in uiterste spanning toekijkende kruisvaarders, ridders en priesters, zich in éénzelfde emotie op de knieën. Hun gebed werd verhoord: ‘de tranen der gelovigen blusten het vuur’, schrijft Olivier.³¹ Deze ene dichterlijkheid herinnert Huet aan de vele in het verslag van de Damietta-tocht van 1248 door Joinville, de vertrouweling van de Franse koning Lodewijk IX. Dan geeft Huet zelf een dichterlijke slotbeschouwing die het verdient in zijn geheel te worden geciteerd:

Het eigenaardige der kruistogten in hun bloeitijd is, dat zij een der schandelijkste misschien, en tegelijk een der schoonste hoofdstukken in de jaarboeken van het christendom vullen: eene idylle te midden van een bloedbad, een herderszang aangeheven in een platgetreden

Histoire des croisades (1751). Zie al in ch. 54: ‘ces émigrations prodigieuses’, ‘enthousiasme de religion’, ‘l’enthousiasme épidémique’, ‘cette fureur épidémique’.

³⁰ ‘beste aandoening’: Huet, *Het land van Rembrand* I, 88. Over Bernards door Huet zeer bewonderde prediking: 89-93.

³¹ Ibidem, 95-96. ‘Extinxerunt ignem fidelium lacrimae’: Olivier van Keulen, *Historia Damiatina*, cap. 13, ed. Hoogeweg, 184.

korenveld, tusschen twee geblakerde steden. Rangen en standen, alles is uitgewischt. Men is niet langer heer of knecht, priester of leek; men is bedevaartganger naar het Heilige Graf. Uit één droefheid putten allen de kracht één smaad te gaan delgen. Sedert den val van het romeinsche rijk had Europa zulk eene edele inspanning nog niet aanschouwd, met alle klassen der maatschappij tot deelgenooten, de kinderen niet uitgezonderd. Er is een verheven en benijdenswaardig oogenblik waarin een geheel werelddeel tot zichzelf zegt, uit liefde voor een onstoffelijk goed elk kwaad te willen verduren: oorlog, pest, hongersnood, een roemloozen dood in de golven, een smartelijken onder het mohammedaansch skalpeermes.³²

Hij sluit af met een lange aanhaling uit het boek van de Franse kruisridder Villehardouin over de Vierde Kruistocht, in welk werk hij de kruistochten met treffende majesteit en vroomheid voorgesteld vindt.³³

Een gelaagd beeld

Tijdgenoten reageerden verschillend op dit openingshoofdstuk. Toen van Huets boek nog slechts het eerste deel was verschenen, verweet de letterkundige en historicus dr. W. Doorenbos hem onder meer dat zijn onderzoek vaak te vluchtig was en Nederland voor hem blijkbaar uit Holland bestond. Wat betreft hoofdstuk één leek Olivier van Keulen deze criticus een te onbelangrijke hoofdfiguur, en het exposé overladen, maar: ‘Al raken wij telkens de klus kwijt, niemand zal zich echter beklagen het 1ste stukje gelezen te hebben’.³⁴ Minder welwillend was de jonge Duitse mediëvist dr. Hermann Hoogeweg, toekomstig editeur van Oliviers geschriften. Hij meende dat Huet in dit hoofdstuk ‘fast auf jeder Seite die vollständige Unkenntnis mit dieser Zeit und ihren Menschen zeigt’.³⁵ De katholieke beeldend kunstenaar Antoon

³² Huet, *Het land van Rembrand* I, 99.

³³ Ibidem, 99-105. Majesteit en vroomheid: aldaar, 100.

³⁴ W. Doorenbos, ‘Busken Huet als geschiedkundige’, *De Nederlandsche Spectator* 28 (1883), 52-54, 60-62, 78-80, 85-88; het citaat: 54. Doorenbos (1820-1906) speelde een rol in het ontstaan van de Beweging van Tachtig.

³⁵ H. Hoogeweg, ‘Der kölnner Domscholaster Oliver als Kreuzprediger 1214-1217’, *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 7 (1888) 235-270: 259 noot 60. Huets boek verscheen als *Rembrands Heimath* in 1886-1887 te Leipzig, vertaald door M.

Derkinderen putte er daarentegen inspiratie uit voor een van zijn wandschilderingen in het stadhuis van 's-Hertogenbosch (1891), een hooggestemde voorstelling van de kruistochten waarop ook Olivier, Willem I en de Friese dorsvlegelzwaaijer zijn te zien.³⁶ Een nadere beschouwing over dit eerste hoofdstuk is mij niet onder ogen gekomen.³⁷

Volledige onkunde van de vroege dertiende eeuw en de mensen van toen kan Huet niet in redelijkheid worden verweten, zoals Hoogeweg deed. Voor zijn hoofdthema, de Nederlanders en de tocht naar Damietta, heeft hij de belangrijkste toen voorhanden bronnen en literatuur geraadpleegd en niet onkritisch verwerkt. Geen woord maakt hij meer vuil aan de oudvaderlandse legende over het stukvaren van een ketting in de Nijl door Haarlemmers met een schip waarvan boeg en kiel met getand ijzer waren beslagen, gevolgd door de inname van de stad.³⁸ Wel mocht Hoogeweg geërgerd zijn over het gemak waarmee Olivier en zijn *Historia Damiatina* van een Nederlands stempel waren voorzien, en 'Friezen' en Nederlanders vereenzelvigd: hij wist beter. De aanleiding voor zijn sneer vormde overigens Huets dedain voor het wondergeloof in zijn bronnen, ook bij Olivier. Inderdaad stuitte Huets begrip voor middeleeuwse mentaliteiten hier op een grens, als man van de negentiende-eeuwse wetenschap en (ex)protestant.³⁹

Empathie voor de religieuze inspiratie van de kruisvaarders valt Huet echter moeilijk te ontzeggen. Onbewimpeld liet hij de door hen bedreven gruwelen zien, mede door de ogen van de tegenstander, op zichzelf al een lofwaardige aanpak. Niettemin zag hij, zonder ook maar iets van hun daden te vergoelijken, in hun diepste beweegreden een waarde die een teken van voortschrijdende beschaving was. Zijn beeld van de kruistochten is daarmee minder eendimensionaal dan dat van Voltaire, volgens wie deze dwaze

Mohr. Hoogeweg (1857-1930) was archivaris en historicus. Voor zijn standaardeditie van Oliviers werken zie noot 21.

³⁶ Zie B. Polak, *Het fin-de-siècle in de Nederlandse schilderkunst. De symbolistische beweging 1890-1900* (Den Haag 1955) 196-199. Derkinderen (1859-1925) was toen een vooraanstaand kunstschilder en glazenier.

³⁷ Opmerkingen over dit hoofdstuk werden gemaakt door J. en A. Romein, *Erfelaters van onze beschaving* I (Amsterdam 1938) 13; P. Geyl, 'Busken Huet als geschiedschrijver' (1952) in: Idem, *Verzamelde opstellen* IV (Utrecht en Antwerpen 1978) 204; Praamstra, 'Inleiding' 21-22 (zie noot 1 hierboven).

³⁸ Legende: zie noot 13. In een later hoofdstuk rept hij toch van 'de verovering van Damiate door de nederlandsche kruisvaarders'; *Het land van Rembrand* I, 434. Het genegeerde verhaal zat kennelijk toch nog in zijn hoofd.

³⁹ In een kloosterlegende hekelt hij het 'zoetsappige' roomse; Ibidem, 23.

ondernemingen geen enkele bijdrage aan de beschaving van Europa hebben geleverd.⁴⁰ Hoe kwam Huet ertoe om in de schandelijke werkelijkheid van de kruistochten tevens een 'idylle' te ontwaren?

Een eerste antwoord is te vinden in Huets sympathie voor hartstochtelijk elan, in de kunst maar ook in de historie. Expliciet wilde hij in het eerste deel van *Het land van Rembrand* aantonen dat ons volk ook al vóór de zeventiende eeuw meer dan eens 'van geestdrift gegloeid, met zijne geheele ziel aan iets goeds en edels zich overgegeven, voor een hoger doel geleefd, voor het veroveren van ware beschaving zich offers getroost heeft'.⁴¹ In dit uit de Romantiek stammend bevlogen perspectief waren de kruistochten, *bête noire* van de Verlichting, al bijna vanzelf iets positiefs.

Bovendien raakte het inhoudelijke motief van de kruisvaarders, 'de liefde van Christus dringt ons', evident een gevoelige snaar in het gemoed van de ex-dominee. De geestdrift van de kruisvaarders uit eergevoel jegens de moslims en wederliefde voor de weerloze verlosser Jezus kon hij kennelijk moeiteloos navoelen.⁴² Hun zelfopofferende inspanning voor dit immateriële goed ervoer hij als edel, ongeacht de bloedige en verwoestende gevolgen van dit idealisme.

Verder valt op hoezeer Huet in de kruistochten het gemeenschappelijke beklemtoont, het wegvallen van rangen en standen, de deelname van alle klassen der maatschappij, van een heel werelddeel, ook al had hij eerder de 'hooger en edeler drijfveren' slechts aan de kruispredikers en hun beste gelovigen toebedeeld. De verheerlijking van een bezielende gemeenschap met één ideaal en geloof hingen in zijn tijd in de lucht, zowel bij katholieken als socialisten, in het bijzonder in kunstenaarskringen. Het is veelzeggend dat Huets kruistochthoofdstuk juist de katholieke kunstenaar Derkinderen aansprak, wiens eerste wandversiering in Den Bosch de sfeer ademde van heimwee naar het grootse middeleeuwse verleden in Duits-Romantisch perspectief, en door de tijdgenoten als 'gemeenschapskunst' werd betiteld.⁴³

⁴⁰ 'Nous avons vu que les croisades épuisèrent l'Europe d'hommes et d'argent, et ne la civilisèrent pas': Voltaire, *Essai sur les mœurs*, ch. 63, openingszin.

⁴¹ Huet, *Het land van Rembrand* I, 8. Hartstocht als voorwaarde voor ware kunst: Praamstra, *Busken Huet*, 322-323.

⁴² Huet, overtuigd agnost, raakte nooit geheel los van het christelijk geloof; Ibidem, 817.

⁴³ Zie Polak, *Het fin-de-siècle*, 199 en C. Boot en M. van der Heijden, 'Gemeenschapskunst' in: C. Blotkamp e.a., *Kunstenaars der idee. Symbolistische tendenzen*

Besluit

Het antwoord op de vraag hoe Huet de kruistochten situeerde in de beschavingsgeschiedenis van Nederland en Europa, blijkt tweeledig. In zijn visie was de oorlogvoering van de kruisvaarders barbaars als tevoren, maar hun drijfveer een stap vooruit: zelfzucht en machtswil weken voor zelfopoffering uit liefde voor Christus. Kon Voltaire hun vrome tranen en woeste razernij onmogelijk met elkaar rijmen, Huet ontwaarde in hun misdadig bloedvergieten tevens oprechte devotie.⁴⁴

Is zijn westers beschavingsperspectief nu verouderd, Huets benadrukken van de liefde voor Christus als primaire beweegreden van de kruisvaarders is dat geenszins. In 2005 liet Antheun Janse in *Leidschrift* mooi zien hoe de religieuze motieven van de kruisvaarders in de laatste vijftig jaar nieuwe aandacht en nieuw krediet hebben gekregen. Huets perspectief herinnert aan de titel van een uitdagend artikel van de kruistochthistoricus Jonathan Riley-Smith, 'Crusading as an act of love'. Enkele jaren geleden oordeelde de prominente mediëvist Giles Constable in een historiografische studie over de kruistochten: 'the predominant emphasis was on defense and the recovery of lands that once had been Christian and on the self-sacrifice rather than the self-seeking of the participants'.⁴⁵ Dat ligt al met al in het verlengde van Huets voorstelling.

Tegelijk laat deze literatuur ook belangrijke lacunes in Huets beeld zien. Kruistochten als daad van liefde, dat impliceerde niet alleen liefde voor God maar ook liefde voor de naaste. Maar over de kruistochten als hulpactie voor de onderdrukte of bedreigde christenen in het Oosten, wezenlijk vanaf het begin, schrijft Huet met geen woord. Evenmin rept hij over het verkrijgen van de kruistochtaflaat, van meet af opgevat als vergeving van zonden, een nog machtiger drijfveer die bovendien moeilijk onzelfzuchtig kan worden genoemd. In de grote middeleeuwse kerkgeschiedenis van professor Willem Moll, waarin de twee zojuist genoemde en andere motieven ordelijk werden

in Nederland ca. 1880-1930 (Den Haag 1978) 36-47: 36-38. Voor de negentiende-eeuwse achtergronden zie Raedts, *De ontdekking*, hoofdstuk 6 ('Gemeenschap').

⁴⁴ Naar aanleiding van het bloedbad bij de inname van Jeruzalem in 1099: Voltaire, *Essai sur les mœurs*, ch. 54, slot.

⁴⁵ A. Janse, 'De kruistochten na Runciman. De religieuze factor', *Leidschrift* 20.1 (2005) 71-91; J. Riley-Smith, 'Crusading as an Act of Love', *History* 65.214 (1980) 177-192; G. Constable, 'The Historiography of the Crusades' in: Idem, *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century* (Franham en Burlington 2008) 3-43: 22.

opgesomd, had Huet gelezen dat het verwerven van de grote aflaat zonder twijfel de ‘meest magtige en gewone prikkel’ van onze kruisvaarders was. Ten tijde van Melis Stoke waren ‘kruisvaart’ en ‘grote aflaat’ praktisch verwisselbaar.⁴⁶ Aan het motief van de liefde voor Christus had Moll niet afzonderlijk aandacht geschonken. Zonder twijfel werd Huet hierdoor op zijn beurt geprikkeld om dit laatste thema hartstochtelijk te beklemtonen en de volgens Moll belangrijkste drijfveer maar helemaal weg te laten. De beste historiestijl was naar Huets inzicht de stijl van Rembrandt: ‘veel weglaten, veel overdrijven, en op een klein aantal feiten of beweegredenen veel licht doen vallen’.⁴⁷ Dat was niet de stijl van een consciëntieus wetenschapsman als Moll. Reeds in Huets eigen tijd bezien kan een hoofdstuk als dit moeilijk ‘ten volle wetenschappelijk’ heten, ook al heeft het voetnoten en een visie.⁴⁸ Wel vergoedt de gloed van Huets voorstelling veel van de eenzijdigheid.

Ten slotte: de door hem zo verheerlijkte opofferingsgezindheid van de kruisvaarders uit liefde voor Christus bracht hem ertoe de kruistochten tot ‘een der schandelijkste misschien, en tegelijk een der schoonste hoofdstukken in de jaarboeken van het christendom’ uit te roepen. In het eerste zinsdeel kan ‘misschien’ mijns inziens gerust worden geschrapt, en het tweede lijkt me geen gloedvolle overdrijving meer maar een misslag. Zelfopoffering voor een ideaal is geen waarde in zichzelf, dat leren ons reeds hedendaagse kranten. En een historisch hoofdstuk waarin wraaklustige christenen op gezag van de kerk met Christus’ kruis op de schouders eropuit trekken om in zijn naam dood en verderf te zaaien, verdient in de annalen van het christendom geen schoonheidsprijs. Niettemin zal dit lastige hoofdstuk altijd gelezen moeten blijven, en dan ook met inlevingsvermogen in de tijdgebonden motieven van de protagonisten. Huet deed althans dat op zijn eigen wijze.

⁴⁶ W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen* II [band 1] (Arnhem 1866) 31. Dit werk gebruikte Huet intensief, nog meer dan uit de noten blijkt. Melis Stoke: zie de anonieme *Rijmkroniek van Holland* uit 1280-1282, r. 2530-2531 (‘... bleef doet / Voer Akers inden oflaet groet’) en 3279-3280 (‘... bleef doet / Voer Akers indie grote vaert’); J.W.J. Burgers ed., *Rijmkroniek van Holland (366-1305) door een anonieme auteur en Melis Stoke* (Den Haag 2004) 90 en 118. ‘Akers’ is Akko.

⁴⁷ Huet, *Het land van Rembrand* II [band 2], 560-561, naar de Engelse journalist en essayist Walter Bagehot (1826-1877).

⁴⁸ Aldus biograaf Praamstra over *Het land van Rembrand* in zijn geheel; *Busken Huet*, 758-759.